

когнитивні схеми, використовувані для описання ментально-речевої діяльності людини, можна представити в формі універсальної типової структури концепта.

Приклади підтверджують систематичність відповідностей, зустрічаються при пересіченні когнитивних схем області-джерела і області-целі. Аналіз прикладів показує, що людина намагається організувати і описати свою дискурсивну і ментальну діяльність за аналогією з кулінарною діяльністю, вдосконалюючи їх точно так само як смакові якості їжі. При цьому хімічні і фізичні властивості їжі використовуються при метафоризації більш активно (*acide, amer, salé, sucré aigre, acre, doux*), ніж процес її приготування і переробки (*écumer, couper, mitonner, réchauffer, bouillonner*). Такі компоненти ментально-речевої діяльності як «слово» і «ідея» піддаються такій же «обробці» при перекресченні когнитивних схем або метафоризації як і елемент «продукту». Метафорична когерентність сенсомоторної і речевої діяльності не зупиняється на цьому. Ми намагалися виділити концептуальні метафори виходячи з тези про єдинство ментальної і дискурсивної діяльності. Щоб передати в комунікації якісь-небудь ідеї необхідно їх сформувати. Цей факт дозволяє виділяти в когнитивній схемі «ментально-речева діяльність» елемент внутрішньої мови і проаналізувати його метафоризацію в мові окремо від зовнішньої мови. Потенціальна автономія ментальної діяльності здатна бути описана концептуальною метафорою. Цьому буде присвячено подальше дослідження метафоричної когерентності ментальної і різних видів діяльності людини.

Джерела і література

1. Крючкова Н. В. Лінгвокультурологічне варіювання концептів. – Саратов: Наукова книга, 2005. – 185 с.
2. Diller A-M Cohérence métaphorique, action verbale et action mentale en français // Communication: Sémantique cognitive, dirigé par C. Vauteloise, № 53, 1991, – pp. 209-227.
3. Попова З. Д. і др. Введення в когнитивну лінгвістику; отв. ред. М. В. Пименов – Кемерово: Кузбасвузиздат, 2005. – 220 с. (Серія «Концептуальні дослідження». Випуск 4).
4. Rastier, F. Sémantique et recherches cognitives.- PUF, P., 1983, – 297 p.
5. Le Ny J.-F Science cognitive et compréhension du langage. – PUF, P., 1989, – 353 p.

Сухомлин В. В.

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІ МОДАЛЬНОСТІ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Будучи предметом живих наукових дискусій, категорія модальності вивчається сьогодні особливо активно. Така ситуація диктується як екстралінгвістичними, так і лінгвістичними факторами, що мають місце в сьогоднішньому житті суспільства. Це насамперед політичні, економічні та соціокультурні реформи, які впроваджуються в Україні та світі. Визначальними стали такі процеси, як розширення кордонів Європейського союзу на схід, очікуваний вступ України до СОТ, участь представників нашої держави на престижних конкурсах в Європі та світі, перемога України та Польщі в конкурсі на проведення найпрестижнішого європейського футбольного турніру в 2012 році. Внаслідок таких міждержавних процесів виникає мовний феномен, відомий в суспільстві як міжкультурна комунікація.

Традиційно термін «модальність» застосовують у синтаксисі, однак ця категорія є універсальною, а отже й особливо важливою для розуміння сутності мови. Універсальність модальності пояснюється перш за все її природою. Видатні науковці, які вивчали раніше, та ті, хто продовжує досліджувати властивості цієї категорії, по-різному підходячи до бачення модальності в лінгвістиці, в кінцевому варіанті своїх досліджень приходили до висновку, що модальність є полігамною, тобто існує на різних мовних рівнях. Звичайно, на кожному рівні вона проявляється по-різному – це залежить насамперед від специфіки самих рівнів: на кожному з них модальність має свої засоби вираження та виконує відповідні функції. Та всі ці засоби, форми вираження й окремі функції лінгвістичної модальності служать одній меті – вони покликані дати змогу мовцю висловити своє ставлення до змісту висловлювання, а також слухачам виразити свою згоду/незгоду (як експліцитно, так й імпліцитно) стосовно почутої/прочитаної оцінки. В цьому й полягає універсальність модальності та її широкий прояв в лінгвістиці.

Сьогодні існує дуже розгалужена сітківка вивчення проблеми модальності в лінгвістиці, та її умовно можна поділити на два напрямки: прихильники першого не визнають існування цього терміну, пояснюючи своє рішення нечіткістю визначення та знаходячи «замінники» модальності на відповідних мовних рівнях. До цієї групи відносяться й вчителі-філологи. Така байдужість до категорії модальності залишає її по суті невивченою в межах шкільної програми.

Логічно, що другий напрямок представляють вчені-лінгвісти, які говорять, що поняття «модальності» в лінгвістиці є невід'ємною складовою мовної системи й потребує досконалого вивчення. Вивчаючи модальність, вони говорять, що це одне з найважливіших мовних явищ: **«Модальність – це душа речення; як і думка, вона утворюється головним чином в результаті активної операції суб'єкта, який говорить. А це означає, що неможливо надавати значення речення тому висловлюванню, яке не має хоч якого-небудь вираження модальності»**. Так оцінив значення цієї категорії видатний швейцарський лінгвіст Ш. Баллі [1, 44].

Ці вчені стали основоположниками різних варіацій терміну лінгвістичної модальності. Серед найбільш вивчених є такі концепції модальності:

1. Концепція **логічного розуміння модальності** (С. М. Амеліна, Е. Я. Мороховська, фон Врайт); **логіко-семантичного** (Г. В. Колшанський); **логіко-граматичного** (В. З. Панфілов). Позиція цих вчених ґрунтується на повному чи частковому перенесенні в лінгвістику логічних модальностей. Так, С. М. Амеліна розглядає мовне вираження логічної модальності, під якою розуміє відношення «необхідність», «можливість» та «воля», досліджуючи інфінітивні конструкції, які не є реченнями, а отже й не можуть виражати оцінки ставлення мовця до предмету розмови [2, с. 11]. Г. В. Колшанський стверджує, що будь-яке висловлення є двоярусним, розмежовуючи предметно-логічний зміст як основний (на нашу думку це є поняттєве поле ФСП модальності) та

оцінно-емоційний як другорядний (його правомірно співвіднести з ФСП даного поняттєвого поля). Він зазначає, що перший ярус передає інформацію, а другий робить її оцінку [3, с. 140-141].

2. **Модусно-диктумна** концепція (швейцарський лінгвіст Ш. Баллі та його послідовники Ст. Йодловський та В. Шмілауер), яка була проведена на синтаксичному рівні речення й може називатися синтаксичною чи семантико-синтаксичною. Послідовниками Ш. Баллі є також В. Г. Гак (модальність як комунікативна категорія), Н. Ю. Шведова та Ф. М. Березін (граматична категорія речення). Ця концепція є найбільш визнаною й отримала широке розповсюдження в західноєвропейській лінгвістиці. На думку Ш. Баллі, будь-яке висловлювання має основний зміст (диктум) та його модальну частину (модус). Саме в ній відображене інтелектуальне, емоційне чи вольове судження мовця щодо диктума. Модуси він поділяє на експліцитні та імпліцитні, при цьому звертаючи увагу на різні типи речень за граматичною структурою. Цієї концепції дотримуються й німецькі германісти. Слідом за Ш. Баллі, вони виділяють в якості модальних значення реальності/нереальності, наказовості, можливості/неможливості, оптативності, впевненості/невпевненості [4, с. 96-99]. Х. Брінкманн пропонує виділяти за видами комунікації два рівні модальності – рівень реальності/ірреальності, на якому досліджуються значення наказовості й оптативності, що виражається формами наказового способу дієслова та кон'юнктива, та рівень істинності (релевантності) інформації, який включає в себе питання та висловлювання й представлений формою дійсного та умовного способу дієслова. На цьому рівні умовний спосіб використовується, як правило, для вводу в розповідь третьої особи. В якості однієї з основних опозицій модальності виступає «ствердження/заперечення» (Setzung/Ausschließung), де заперечення розглядається як конфронтація очікуваного розвитку подій та дійсності. Поле модальності включає названі значення та їх варіанти, які виражаються модальними дієсловами müssen, sollen, wollen, mögen, dürfen, können [5, с. 357-380].

3. **Семантико-комунікативна** природа модальності (В. В. Виноградов), яка має два важливі моменти дослідження: 1) базується на поняттях «відношення» та предикативності, 2) робиться спроба виділити модальну частину мови. Академік В.В. Виноградов одним з перших дав широке тлумачення категорії модальності в сучасному розумінні. Його роботи, які присвячені проблемам модальності й до цього часу залишаються особливо значущими для лінгвістів, які займаються різними аспектами цієї проблеми. На думку В.В. Виноградова, «якщо категорія предикативності виражає загальну співвіднесеність змісту речення з дійсністю, то відношення повідомлення, яке міститься в реченні, до дійсності є перш за все модальне відношення» [6, с. 80]. Тобто, суть модального відношення полягає в тому, як думає, розуміє, кваліфікує своє повідомлення той, хто його говорить, як він відноситься до дійсності, щоб забезпечити дієвість, актуальність основного засобу спілкування [7, с. 10].

4. **Функціонально-семантичне** тлумачення модальності (В. М. Ярцева – функціонально-семантична категорія та О. В. Бондарко – функціонально-семантичне поле). «Лингвистический энциклопедический словарь» за редакцією В. М. Ярцевої подає широке тлумачення категорії модальності як «функціонально-семантичної категорії, яка виражає різні види відношення висловлення до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації того, про що повідомляється» [8, с. 303]. Категорія модальності, яку розглядають перш за все як граматичну категорію, має свої так би мовити «неграматичні» одиниці. До таких потрібно віднести модальні слова та частки, а також словосполучення та інфінітивні групи та звороти. Таку модальність потрібно розглядати як лексичну, хоча реалізується вона лише в синтаксичних відношеннях [9, с. 145].

Загальною семантичною ознакою «модальних об'єктів» є «точка зору того, хто говорить» (термін, який ввів В. В. Виноградов). «Позиція мовця» в експліцитному чи імпліцитному вигляді включається в будь-яке тлумачення модальності. В кожній із модальних категорій точка зору мовця виступає в особливому аспекті актуалізації [10, с. 65].

О. В. Бондарко пропонує ввести в характеристику модальності поняття, яке розглядає вказівку на домінуючу ознаку, що дає певне уявлення про те, яке саме відношення до дійсності розглядається як основне та специфічне для модальності. На його думку, варто погодитися з існуючим тлумаченням домінанти модальності як того чи іншого відношення до ознак реальності/ірреальності [10, с. 59-62].

Говорячи про модальність як про встановлюване мовцем відношення змісту висловлювання до дійсності, лінгвісти мають на увазі відношення до дійсності в розумінні мовця. Саме це уявлення (в узагальненому вигляді) відображене в мовних модальних значеннях, які включають в себе елементи мовної семантичної інтерпретації смислової основи смислу вираження. О. В. Бондарко виділяє такі шість типів модальних значень: 1) реальність/ірреальність, 2) можливість, необхідність чи бажаність, 3) впевненість в достовірності повідомлюваного, 4) ствердження/заперечення, 5) цільова установка мовця чи комунікативна функція висловлювання, 6) емоційна та якісна оцінка змісту висловлювання. Всі ці типи модальних значень мають різноманітні засоби вираження (граматичні, лексичні, інтонаційні) [10, с. 67-68].

Класифікація модальних значень О. В. Бондарка є схожою з концепцією З. Я. Тураєвої, яка в цілісному полі модальності виділяє значення абсолютної та дорівнюючої оцінки (аксіологічні модуси), значення забороненого й дозволеного (деонтичні модуси), бажаного й небажаного (оптативні модуси), можливого й неможливого (алетичні модуси), відомого й невідомого (епістемічні модуси) [11, с. 111-112].

О. В. Бондарко зокрема пропонує виділити три основних рівні представлення ієрархії модальних відношень в лінгвістичному аналізі. Перший рівень, найвищий – загальнономодальний. Мова йде про тлумачення інваріанту семантики модальності. Другий рівень – виділення та співвіднесеність окремих типів (рядів) модальних значень. «Відношення в рядах» можуть бути з'єднані з принципом природної класифікації (зокрема, це співвіднесеність значень, які охоплюються поняттям потенційності, а також відношення між членами ряду «розповідність – питальність – окличність – бажаність – оптативність»). Третій рівень – багатоступенева варіативність окремих модальних значень (типи, різновиди та варіанти значення можливості, необхідності, оптативності й т. д.) [10, с. 60].

Отже, з позицій функціональної граматики модальність можна представити як функціонально-семантичне поле, яке має сегментну структуру й об'єднує різні засоби вираження мовцем оцінки зв'язків і відношень

дійсності з точки зору їх характеру, ступеню пізнання чи бажаності або ж як комплекс функціонально-семантичних полів з вказаним змістом. В даному випадку в межах кожного модального поля можуть аналізуватися певні типові категоріальні (модальні) ситуації – можливості, необхідності, оптативності, імперативності й т. д. [11, с. 10].

Розвиток функціонально-прагматичного напрямку мовних досліджень призвів до подальшого розширення поняття модальності. Оскільки в центрі уваги функціональної граматики знаходиться мовленнєве повідомлення, представники цього напрямку розвивають поняття **діалогічної модальності**: в дискурсі знаходять відображення не тільки співвідношення того, що повідомляється та дійсності (фактивність, можливість, необхідність), але й відношення до теми діалогу: серйозне, жартівливе, іронічне – **екзистенціальна модальність**; формальне, довірливе, конфліктне (відношення партнерів по спілкуванню один до одного) – **інтерперсональна модальність**; адекватний, занижений, завищений рівень вимогливості (відношення партнера спілкування до самого себе) – **еґоцентрична модальність**. Різновиди діалогічної модальності можуть перетинатися, утворюючи при цьому своєрідну конфігурацію ознак, установлення типів якої дозволяє використовувати ці ознаки як інструмент для вимірювання якості мовленнєвої взаємодії [10, с. 106].

Між різними модальними значеннями існують парадигматичні та синтагматичні зв'язки. Деякі мовознавці, які досліджують модальність, вбачають парадигматичні зв'язки в тому, що вся багатогранність модальних значень може бути зведеною до одного значення, яке в цьому випадку розглядається як елементарне та входить як складова частина в інші модальні значення, що в свою чергу трактуються як похідні. В зв'язку з цим слід відзначити теорію семантичних примітивів А. Вежбицької, що полягає в такому: в основі модальних значень можливості, неможливості, необхідності, заборони лежать модальні значення «хочу» – «не хочу» (вона пояснює їх як похідні). Заперечення також розглядається як модальність, похідна від значення «не хочу» [10, с. 69].

Синтагматичні зв'язки між різними видами модальності в складі одного висловлювання відображені в роботах В. Г. Адмони, який вказує на взаємодію таких аспектів модальності, як афірмативність та оцінка достовірності. Чітка опозиція стверджувального та заперечного висловлювань стає непомітною або нечітко вираженою при появі слів модальної оцінки достовірності, в результаті чого утворюються висловлювання проміжних значень – між впевненим ствердженням та повним запереченням [10, с. 71].

Всі описані вище види модальності можна класифікувати з огляду на їх синтаксичну структуру на два види, а саме: 1) модальність речення (представниками є перш за все Ш. Баллі та його послідовники); 2) модальність зв'язного тексту. Найважливішою семантичною категорією тексту називає модальність Г. Я. Солганик. Він розглядає логічний аспект тексту (на нашу думку, його можна співвіднести з поняттєвим аспектом ФСП) паралельно з модальним значенням кожного речення цього тексту, яке істотно впливає на текстову характеристику: стиль, тон, емоційність, ступінь об'єктивності чи суб'єктивності [12, с. 72-73].

Таким чином, **модальність** є одним з декількох важливих мовних феноменів, який робить можливим існування мови та мовлення в такому вигляді. Тож варто сказати, що **модальність**, як і будь-яка інша лінгвістична категорія, найповніше розкривається, якщо її розглядати в межах певного функціонально-семантичного поля. Керуючись тим, що система будь-якої мови є відкритою, правомірно стверджувати, що функціонально-семантичні поля представляють собою певну органічну єдність полів, характерних для граматичної будови будь-якої окремо взятої мови. І тільки завдяки взаємодії цих полів, а отже й граматичних категорій, відбувається функціонування мови в певний історичний період.

Перспективою нашого наукового дослідження є вивчення модальності як функціонально-семантичного поля та дослідження його особливостей з огляду на прагматичний, комунікативний та структурний аспекти.

Список літератури

1. Баллі Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1995.
2. Амеліна С. М. Інфінітивні конструкції як засіб вираження логічної модальності: Автореф. дис. канд. філол. наук. – Одеса, 1994.
3. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975.
4. Grundzuge einer deutschen Grammatik/ Von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von K.E. Heidolph, W. Flaemig u. W. Motsch. – 2., unveränd. u. erw. Aufl. – Berlin: Akademie Verl., 1984.
5. Н. Brinkmann. Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung. – 2., unveränd. u. erw. Aufl. – Duesseldorf: Schwann, 1971.
6. Грамматика русского языка. Синтаксис. Ч.1. – М.: Изд-во АН СССР, 1960.
7. Петров Н. Е. О содержании и объеме языковой модальности. – Новосибирск: Наука, 1982.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. – 2-е изд. – М., 1998.
9. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., 1973.
10. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – М.: Наука, 1990.
11. Функциональные, типологические и лингводидактические аспекты исследования модальности: Тез. докл. конф. / Редкол.: Л. А. Бирюлин и др. Иркутск: Иркут. пед. ин-т иностр. яз.; Ленингр. отд-е Ин-та языкознания, 1990.
12. Солганик Г. Я. О модальном значении синтаксических конструкций // Русский язык в школе. – 1988. – № 5.

Таран О. С.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ЖАРГОННОЇ ЛЕКСИКИ

Характерною прикметою сучасної української мови ХХІ століття є її жаргонізація, причому не тільки в усно-побутовій сфері, але й у засобах масової інформації, публіцистиці, у художній літературі, естрадному мистецтві, у виступах політиків. Це пов'язано із соціокультурними явищами в суспільстві. Учені помітили, що посилення потоку ненормативної лексики збігається зі зміною суспільного устрою. Російський лінгвіст Л. Крисін, описуючи сучасний стан російської літературної мови, визначає декілька причин розмивання меж між підсистемами мови (усі вони стосуються й української мови): 1) демократизація літературної мови, що наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. стала обслуговувати набагато ширші верстви населення – не тільки інтелігенцію, а й робітників і селян, які мають власні мовленнєві навички (просторічні, діалектні, жаргонні); 2) входження до публічного життя наприкінці ХХ ст. таких верств і груп населення, представники яких є носіями некодифікованого, нелітературного мовлення; 3) переоцінка цінностей у зв'язку проголошенням свобод у